MIRCEA BORCILĂ

ŞCOALA LINGVISTICĂ CLUJEANĂ ÎN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

Prodigioasa mişcare ştiinţifică afirmată sub numele de „ş c o a l a l i n g v i s t i c ă c l u j e a n ă" reprezintă, fără îndoială, una dintre direcţiile cele mai viguroase nu numai în dezvoltarea ştiinţelor noastre filologice, ci în întreaga umanistică românească a acestui secol. Exegezele de specialitate i-au recunoscut, fără rezerve, acestei şcoli „l o c u l d e f r u n t e" în extraordinarul progres al cercetărilor noastre lingvistice, în perioada dintre cele două războaie mondiale, pornind de la faptul că ea a reuşit să împlinească, în mare parte, obiective fundamentale ale culturii române, precum: realizarea *Dicţionarului limbii române* (elaborat sub egida *Academiei*) şi a *Atlasului lingvistic român*, împreună cu fundamentarea pe deplin ştiinţifică a *studiului istoric al limbii române*. Profilul distinct şi aportul propriu al şcolii clujene în spaţiul naţional se cuvin a fi circumscrise, însă, astăzi, pornind de la temeiurile de principiu şi de la înaltele aspiraţii care au generat întreaga mişcare.

Dacă este adevărat, cum argumentează în zilele noastre, marele savant de la Tübingen, Eugenio Coseriu, că orice „şcoală" ştiinţifică autentică porneşte de la preluarea şi dezvoltarea originală a unei „intuiţii" sau a unui gând embrionar din tradiţie, atunci se poate spune că sâmburele generator din care a crescut şi s-a dezvoltat puternicul curent lingvistic de la noua Universitate din centrul Transilvaniei a fost constituit de ideea primordială a *relevanţei* şi/sau *importanţei capitale* a studiului limbii pentru iluminarea istoriei şi culturii milenare a poporului român, ce reprezintă singura mlădiţă a latinităţii în estul Europei. Strălucitul învăţat care a fost Sextil Puşcariu – primul rector al Universităţii şi cel care a fondat întâiul institut de cercetare ştiinţifică în domeniul umanistic la noi, sub numele de *Muzeul Limbei Române* – şi-a putut culege gândul său întemeietor, în primul rând, din marea tradiţie filologico-istorică a Şcolii Ardelene şi, mai precis, de la Petru Maior, căruia îi va dedica, de altfel, în mod emblematic, primul număr al revistei de specialitate a Muzeului – „Dacoromania". Intuiţia luminoasă de la bazele renaşterii culturale transilvănene a putut fi recunoscută, apoi, şi la Timotei Cipariu – căruia Sextil

Puşcariu îi atribuie chiar meritul de a fi fundamentat „cercetarea istorică a limbei", prin formularea explicită a principiului conform căruia „cunoscând graiul strămoşilor noştri, vom vedea ca într-o oglindă firea lor" – şi, nu în ultimul rând, acelaşi gând este descoperit, mai târziu, sub „colbul imensei erudiţiuni" şi al „imaginaţiei aprinse" a marelui Hasdeu[1].

Gândul originar al şcolii clujene s-a născut, desigur, într-un moment când ştiinţa lingvisticii, pe plan european, abia se desprindea din rătăcirea naturalist-pozitivistă a concepţiei „neogramatice" şi – prin cel mai puternic curent al ei, declanşat de genialele *cursuri de lingvistică generală* ale lui F. de Saussure – se îndrepta spre o *nouă autonomizare* şi, în fapt, spre o altă *izolare* a fenomenului lingvistic (în raport cu întregul complex istoric al faptelor culturii). Lingviştii adunaţi în jurul lui Sextil Puşcariu la Cluj, care îşi făcuseră cu toţii studiile la marile şcoli europene ale timpului, au întrezărit, în acei ani, cu siguranţă, şi au adoptat, ca *temei de credinţă* comun, tocmai necesitatea şi posibilitatea unei *noi* „deschideri" sau a unei *„noi căi" a lingvisticii spre istorie,* în sensul cel mai larg şi în spiritul în care aceasta se revelase deja marilor lor înaintaşi. Această „n o u ă c a l e", ce situează şi defineşte, în cel mai înalt grad, şcoala clujeană în întregul peisaj ştiinţific al timpului, nu apare legitimată, fireşte, în primul rând printr-un demers teoretic-speculativ, ci prin înţelegerea aprofundată şi realistă a condiţiei aparte şi a exigenţelor specifice ale cercetării lingvistice în cultura română. Cum am încercat să argumentez, însă, împotriva opiniei aproape generale impuse în ultimele decenii[2], este crucial să se recunoască, în acest context, cu toată claritatea, faptul că o fundamentare de principiu, proprie şi unitară, întemeiază şcoala clujeană *şi în plan doctrinar* şi o înalţă, ca atare, la rangul unei explorări sistematice şi integrale a fenomenului lingvistic românesc ca „manifestare esenţială a istoriei naţionale" (în fericita formulare a lui Vasile Bogrea).

Marile proiecte şi realizări ale grupării clujene – mai ales în perioada ei „clasică", dintre cele două războaie mondiale – nu pot fi înţelese, în adevărata lor semnificaţie, decât ca o splendidă ilustrare a acestei aspiraţii şi orientări de principiu. Se poate afirma, astăzi, cu certitudine, că valoarea şi perenitatea aportului acestei mişcări rezidă, înainte de toate, în înscrierea convergentă a investigaţiilor particulare, desfăşurate pe o imensă arie faptică, în perspectiva

---

[1] Raportările cele mai relevante la „tradiţie" ale fondatorului şcolii lingvistice clujene se găsesc în scrierile cuprinse în Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii,* ediţie îngrijită de Ilie Dan, Bucureşti, 1974 (în special, p. 567-578).

[2] *Despre temeiul de principiu al şcolii lingvistice clujene,* în CL, XXXVIII, 1993, nr. 1-2, p. 47-56; *Noua cale a lingvisticii istorice româneşti,* în „Limba română" (Chişinău), 1995, nr. 5, p. 38-44; vezi şi *Renaşterea spiritului filologic al Şcolii Ardelene după Marea Unire de la 1918,* în „Steaua", 1993, nr. 12, p. 34-35.

realizării unei viziuni de ansamblu asupra limbii române ca domeniu şi reflex nuclear al culturii şi istoriei acestui popor. Această orientare de principiu este cea care asigură coerenţa de adâncime atât a marilor opere colective ale grupării cât şi a contribuţiilor individuale ale reprezentanţilor ei şi *în acest sens* se dezvăluie acea *unitate conceptuală fundamentală* ce o defineşte ca o autentică „ş c o a l ă" lingvistică. Sub aspect strict metodologic, meritul principal al savanţilor clujeni din generaţia întemeietoare rezidă, pe de altă parte, tocmai în situarea lor departe de orice exclusivism şi în capacitatea lor de a-şi asimila şi valorifica, din unghiul propriu, tot ce era mai bun în ştiinţa lingvistică mondială a primei jumătăţi de secol.

Aportul specific şi crezul distinct al şcolii clujene apar ilustrate, astfel, în primul rând, în cuprinzătoarea explorare lexicologică şi lexicografică realizată la Muzeul Limbii Române. Locul principal acordat acestui domeniu este strâns legat, desigur, de obiectivul de importanţă naţională al realizării *Dicţionarului Academiei,* dar centrarea asupra lexicologiei coincide, pe un plan mai larg, cu orientarea caracteristică a unui semnificativ curent de cercetare, din lingvistica europeană a vremii, spre *„semantică şi istoria culturii"*. Contribuţia lingviştilor clujeni – în cadrul căreia aportul colectiv la elaborarea impunătoarelor volume ale *Dicţionarului* reprezintă, în realitate, numai „vârful icebergului" – se înscrie, de fapt, tocmai în acest spirit. Deşi urmăresc, de cele mai multe ori, un ţel primordial etimologic, investigaţiile lor lexicologice tind să realizeze „pentru fiecare cuvânt o monografie", în care stabilirea originii, a „dezvoltării de sens în mod istoric", a „poziţiei cuvântului în societatea altor cuvinte", a „extensiunii geografice" şi a „funcţiilor sintactice şi stilistice" sunt menite a contura împreună, în ultimă instanţă, o imagine integrată asupra vieţii cuvintelor ca fiind „aşa de strâns legată de viaţa poporului care le întrebuinţează"[3]. Deschiderea etnolingvistică este asigurată nu numai prin stabilirea „sferei de activitate a vieţii omeneşti" în care „s-a putut întâmpla cutare sau cutare trecere de sens", ci şi prin considerarea tuturor factorilor extralingvistici implicaţi în „viaţa cuvintelor"[4]. În acest demers, lingviştii clujeni au îmbinat, în mod fericit, atât virtuţile cunoscutei metode *Wörter und Sachen* – printre fondatorii căreia, în context european, trebuie socotiţi, fără îndoială, Sextil Puşcariu şi G. Giuglea –, cât şi pertinenţa relaţionărilor din direcţia „idealistă" şi în tradiţia lui Hugo

---

[3] Pe lângă scrierile lui S. Puşcariu cuprinse în culegerea citată la nota 1, concepţia lexicologică a şcolii clujene prinde contur, mai ales, în lucrările lui Vasile Bogrea (vezi *Pagini istorico-filologice,* ediţie de Mircea Borcilă şi Ion Mării, Cluj, 1971).

[4] Aceste aspecte apar considerate, pentru prima oară, de Sextil Puşcariu, încă în celebrul *Raport către Comisiunea Dicţionarului,* care va constitui introducerea la volumul I al *Dicţionarului limbii române* (Bucureşti, Librăriile Socec şi Sfetea, 1913, p. VIII-XLI; vezi şi *Cercetări şi studii,* p. 102-132).

Schuchardt. În acest fel, ei au reușit să realizeze *nu* doar o radiografiere a unei vaste arii din lexicul limbii române, ci și o „lucrare istorico-culturală" de excepțională relevanță în condițiile specifice ale istoriografiei noastre. Din întreaga moștenire lexicologică a școlii clujene, investigațiile „filologico-istorice" ale lui Vasile Bogrea ilustrează, poate, în modul cel mai strălucit, orientarea conceptuală și posibilitățile practice ale unui asemenea studiu semantic, de exigentă vocație „umanistă".

În același sens se înscrie, însă, și monumentala contribuție a acestei școli în domeniul geografiei lingvistice și al dialectologiei, în general. Seria veche a *Atlasului lingvistic român* – realizată după mulți ani de anchete pe toate teritoriile locuite de români, de către Sever Pop și Emil Petrovici, sub conducerea lui Sextil Pușcariu – a fost apreciată, cum se știe, drept „cea mai perfectă realizare" a acestui domeniu științific, cel puțin pentru spațiul romanic. Meritul principal al lucrării nu trebuie căutat, însă, după convingerea mea, în inovațiile metodologice (valoroase, fără îndoială!), ci, în primul rând, în semnificația mai adâncă pe care ea și-o dezvăluie prin integrarea în viziunea lingvistică de ansamblu care a generat-o (aspect asupra căruia va insista, mai târziu, Sever Pop, punând bazele *Centrului Internațional de Dialectologie* de la Louvain). În această viziune, *Atlasul* reprezintă o componentă esențială a demersului global de reconstituire a istoriei limbii române în sensul cel mai cuprinzător. Mai mult, „viața cuvintelor" – reflectată, printr-o uimitoare varietate, în dispunerea spațială a formelor și înțelesurilor – trebuie proiectată și interpretată, la rândul ei, ca o mirifică „oglindă" a vieții noastre sociale și spirituale de-a lungul istoriei[5]. O asemenea orientare – întâlnită și în cazul unor atlase vest-europene – își are, cum subliniam de la început, temeiul propriu și relevanța aparte în cultura noastră. Se poate spune că, în acest context, geografia lingvistică și dialectologia, în general, sunt menite din capul locului să furnizeze un adevărat tezaur, de interes nu numai (strict) lingvistic, ci și istoric și etnografic. Valoarea științifică a contribuției clujene, din acest unghi, este dincolo de orice îndoială, dar exegeza interpretativă este departe de a fi valorificat, până astăzi, întreaga ei moștenire în acest sens.

Pertinența etnolingvistică a celor două mari direcții și opere de cercetare colectivă ale școlii clujene apare confirmată și consolidată în câteva din contribuțiile fundamentale ale corifeilor ei la conturarea imaginii de ansamblu asupra dezvoltării limbii române. Între acestea se înscrie, desigur, în primul rând, inegalabila sinteză a lui Sextil Pușcariu, *Limba română* (I, 1940; II, 1956), adevărată capodoperă a lingvisticii istorice românești. Orientarea conceptuală

[5] Acest mod de a înțelege obiectul și finalitatea geografiei lingvistice este ilustrat, în mod pregnant, în chiar primul text în care Sextil Pușcariu anticipează marele proiect al atlasului (vezi *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, I, 1910, în *Cercetări și studii*, p. 35-38).

în sensul subliniat aici constituie chiar principiul intern de structurare a acestei sinteze și transpare clar în subtitlul volumului I, din versiunea germană a lucrării: *Ihr Wesen und ihre volkliche Prägung* (Leipzig, 1943). La această sinteză globală trebuie adăugate, apoi, sintezele parțiale realizate prin monografiile capitale asupra dialectelor românești sud-dunărene, elaborate de Sextil Pușcariu (1906, 1920, 1926) și Theodor Capidan (1932; 1925, 1928, 1935) și concepute în același sens al unor „ethnographisch – philologisch – historische Untersuchungen": departe de a se restrânge la o descriere izolată a faptelor de limbă, aceste monografii încadrează, în mod esențial, fenomenul lingvistic în întregul context al vieții istorice și culturale a comunităților respective. Tabloul sinoptic ar trebui întregit, în sfârșit, cu importantele explorări aprofundate în mai multe sectoare centrale și de graniță ale lingvisticii noastre istorice. Între acestea, de o pondere aparte se dovedesc investigațiile toponomastice inițiate de V. Bogrea și continuate de N. Drăganu și, mai târziu, de Emil Petrovici, cele două volume „onomasiologice", publicate postum, ale lui G. Giuglea, și multe altele – contribuții prin care devenirea limbii române este recuperată, iarăși, sistematic, în raport cu matca ei geografică, social-istorică și culturală.

Nu este, aici, locul unei evaluări de conținut a contribuțiilor individuale ale corifeilor școlii clujene în istoria limbii române, dialectologie, toponomastică, fonologie etc. Este important să se recunoască, însă, că prin ansamblul acestor contribuții, gruparea clujeană reușește, fără nici un dubiu, să fundamenteze științific o concepție unitară și coerentă asupra originilor, structurii dialectale și dezvoltării istorice a limbii române. Întemeierea faptică și teoretică a acestei concepții reprezintă un aport decisiv atât în studiul limbii, cât și în cel al culturii noastre în genere. Trebuie subliniat că viziunea promovată de această școală în problemele majore ale istoriei poporului român (spațiul și perioada de formare, unitatea lingvistică primordială, scindarea și dezvoltarea istorică a grupurilor dialectale etc.) este cea care, în linii mari, s-a impus *în mod definitiv* în știința lingvistică și istorică românească. Acest aport global consfințește, cred, izbânda inconfundabilă și perenă a celui mai important curent de orientare etnolingvistică din spațiul est-european și a unei „opere de fecundă și universală valoare" (cum se exprima, cândva, cu drept cuvânt, Constantin Daicoviciu)[6].

O imagine panoramică asupra acestei școli lingvistice nu poate trece cu vederea, fără îndoială, nici peste destinul ei în perioada postbelică (anii 1950-1990). S-ar putea afirma (cum s-a făcut, de altfel!) că – prin dispariția marilor ei corifei, corelată cu subordonarea ideologică și reorganizarea centralizată a cercetării – întreaga mișcare clujeană a fost, în fond, „decapitată". O asemenea judecată se dovedește, totuși, profund nedreaptă. În pofida aspectelor menționate și a faptului că obiectivele maximale ale perioadei anterioare nu au mai putut fi

[6] C. Daicoviciu, *Prefață*, la V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, p. VI.

asumate sistematic, trebuie subliniat că marile șantiere „clasice" ale cercetării *au fost menținute* și, în bună măsură, *continuate* la Cluj. Cea mai elocventă dovadă o constituie efortul imens și încununat de succes, din acești 40 de ani, în elaborarea dicționarului și a atlaselor (într-o „serie nouă"). Se cuvine a fi relevat, apoi, aportul substanțial în consolidarea unor sectoare importante ale proiectului global inițial, prin explorări temeinice – în diverse arii ale dialectologiei, toponomasticii, fonologiei, gramaticii istorice, slavisticii – datorate lui Ștefan Pașca, Emil Petrovici, Dimitrie Macrea, Ioan Pătruț, Romulus Todoran și altor lingviști eminenți. O ieșire din perspectiva proiectelor majore ale școlii clujene nu are loc, de fapt, nici prin noua dezvoltare a cercetărilor de gramatică sincronică (Mircea Zdrenghea, D. D. Drașoveanu ș. a.) sau de lexicografie (V. Breban ș. a.) ori prin extinderea în spațiile mai noi ale stilisticii, poeticii, semioticii. Ceea ce s-a diminuat considerabil în această perioadă mi se pare a fi, doar, înscrierea deliberată și convergentă a eforturilor între orizonturile conceptuale și în sensul etnolingvistic preconizat inițial, asumarea conștientă și sistematică a strategiei globale și a pozițiilor de principiu ale școlii, forța de afirmare și coeziunea internă a grupării.

Într-un moment în care științele noastre umane se înscriu, din nou, între zările firești ale fructificării contribuției proprii în dimensiunea aspirației europene, marea tradiție a școlii clujene nu și-a pierdut, nici pe departe, pulsul istoric, legitimitatea și interesul său științific. Urmând un circuit lung și anevoios, pe tot parcursul acestui secol, lingvistica modernă a ajuns să biruiască, în sfârșit, constrângerile reducționiste ale structuralismului pozitivist și autonomizant (pe care le denunțaseră cu vigoare savanții noștri, încă de la începuturile acestei mișcări!) și să-și regăsească adevărata vocație de știință centrală a culturii. Aceasta nu numai prin considerarea „autonomă" și/sau „internă" a limbii ca prim eșalon cultural în sine, ci și prin *re*considerarea ei ca relfex sau „oglindă" a întregii culturi extralingvistice[7]. În pragul acestei noi deschideri spre etnolingvistică și antropologie, drumul străbătut de școala transilvăneană își poate dovedi, fără îndoială, întreaga relevanță și fecunditate. Semnificația ei istorică se revelează, astăzi, a fi cea a unui *luminos traseu întemeietor*.

Universitatea „Babeș-Bolyai"
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

[7] Mă gândesc, aici, în primul rând, la modul în care se reîntemeiază locul lingvisticii între științele culturii în concepția integralistă a lui Eugenio Coseriu (vezi, în special, *Lingvistica în perspectivă antropologică și spațială*, Chișinău, 1993); în *Noua cale*... (*supra*, nota 2) am sugerat interpretarea aportului școlii clujene ca o anticipare a orizonturilor actuale ale lingvisticii integrale.